

УДК 373.2/3.015.31:57.081.1

DOI: 10.31499/2706-6258.2(4).2020.222908

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСТУПНОСТІ У ФОРМУВАННІ ЦІЛІСНОГО СПРИЙНЯТТЯ ПРИРОДИ СТАРШИМИ ДОШКІЛЬНИКАМИ ТА МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

Іщенко Людмила, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-3382-4148

E-mail: liskra118@gmail.com

Дука Тетяна, кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-8186-3769

E-mail: tanya_kucher75@ukr.net

Підлипняк Ірина, кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-8265-589X

E-mail: irenkudryashka@ukr.net

У статті розкрито особливості врахування наступності у формуванні цілісного сприйняття природи між старшими дошкільниками та молодшими школярами. Метою статті є аналіз теоретико-методичних засад забезпечення наступності під час сприйняття природи у дошкільній та початковій освітніх ланках. Визначено та проаналізовано основні детермінанти дослідження. Уточнено поняття «наступність», «цілісне сприйняття природи», розглянуто теоретико-методологічні засади формування цілісного сприйняття природи. З'ясовано особливості педагогічної діяльності вихователя в умовах сучасного закладу дошкільної освіти та вчителя сучасної початкової школи; підкреслено, що ефективність наступності у формуванні цілісного сприйняття природи зумовлена збереженням провідних напрямів розвитку дітей, що сприятиме поступовому переходу від гри до процесу навчання як до нового виду діяльності.

Ключові слова: наступність, заклад дошкільної освіти, початкова ланка освіти, діти дошкільного віку, діти молодшого шкільного віку, цілісне сприйняття природи, природа, формування, цілісний розвиток.

PROVIDING OF SENIOR AND JUNIOR PUPILS' NATURE HOLISTIC PERCEPTION FORMATION

Ishchenko Liudmyla, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Psychology and Pedagogy of Child Development Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-3382-4148

E-mail: liskra118@gmail.com

Duka Tetiana, PhD in Pedagogy, Associate Professor, Psychology and Pedagogy of Child Development Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-8186-3769

E-mail: tanya_kucher75@ukr.net

Pidlypniak Iryna, PhD in Pedagogy, Associate Professor, Psychology and Pedagogy of Child Development Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-8265-589X

E-mail: irenkudryashka@ukr.net

The article deals with the specifics of forming a nature holistic perception, taking into account the continuity between senior preschoolers and younger students. The purpose of the article is a theoretical analysis of ensuring continuity between senior preschoolers and younger students in the process of forming a nature holistic perception. The concept of "continuity", "holistic perception of nature" has been clarified. Theoretical and methodological bases of formation of nature holistic perception have been considered, taking into account the continuity between the preschoolers and the younger students. The views of domestic and foreign scientists on the key determinants of the study have been analyzed. The existing normative documents of two units of education are analyzed: preschool and elementary with respect to continuity at their junctions. The basic determinants of the formation of nature holistic perception have been determined. The basic forms of work with children of senior preschool and junior school age on forming of holistic perception of nature have been revealed. The common and distinctive features in the construction of the educational process regarding the holistic perception of nature by senior preschoolers and young students have been characterized. It is emphasized that the effectiveness of continuity in forming a nature holistic perception is due to taking into account the psychological characteristics of both age groups of children, the conformity of programs and taking into account the construction of the educational process to preserve the leading directions of children's development, which will facilitate the gradual transition from play to learning as a new activity.

Keywords: continuity, preschool education institution, elementary education, pre-school children, junior pupils, holistic perception of nature, nature, formation, holistic development.

З переформатуванням освіти на кардинально новий зміст навчання актуалізується проблема пошуку шляхів забезпечення цілісного розвитку особистості. Підвищення уваги до сучасної освіти вимагає реалізації принципів перспективності та наступності, зокрема між дошкільною та початковою ланками освіти. Реформування освіти усіх рівнів можливе за умови максимального урахування індивідуальних, фізичних, психологічних, інтелектуальних особливостей дитини кожної вікової групи. Ключові компоненти, які визначає Нова українська школа, націлені на успішну самореалізацію дітей в усіх її проявах, що забезпечить формування у них життєвих компетентностей в умовах сучасності.

Сучасні тенденції розвитку дошкільної та початкової ланок освіти мають багато спільного: повага до особистості дитини, турботливе ставлення до дитини; розуміння цінності усіх вікових періодів, орієнтація на вікові особливості та ін.

Тому у чинних нормативних документах, зокрема у Державному стандарті початкової освіти та Базовому компоненті дошкільної освіти, окреслено пріоритетні підходи до реалізації основних завдань дошкільної та початкової ланок освіти (особистісно-орієнтований, компетентнісний, діяльнісний, середовищний та ін.). Зазначені документи обумовлюють забезпечення реалізації становлення особистості дитини та її цілісний розвиток (фізичний, комунікативний, пізнавальний, соціально-моральний, художньо-естетичний, творчий), набуття нею практичного досвіду та ін.

Державним стандартом початкової освіти визначено ключові компетентності, серед яких виокремлюємо наступні: вільне володіння державною мовою, інформаційно-

комунікаційна, інноваційна, з галузі природничих наук, екологічна та ін. [8].

Означені компетентності формуються на основі закладених компетентностей у дошкільному дитинстві: сенсорно-пізнавальної, мовленнєвої, комунікативної, особистісно-оцінної, художньо-продуктивної, предметно-практичної, ігрової, соціальної, природничо-екологічної, здоров'язбережувальної [1].

Варто зазначити, що серед ключових компетентностей щодо формування цілісного сприйняття природи у дітей молодшого шкільного віку чільне місце відводиться *компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій*, що «передбачає формування допитливості, прагнення шукати і пропонувати нові ідеї, самостійно чи в групі спостерігати та досліджувати, формулювати припущення і робити висновки на основі проведених дослідів, пізнавати себе і навколишній світ шляхом спостереження та дослідження; та *екологічній компетентності*, яка передбачає усвідомлення основи екологічного природокористування, дотримання правил природоохоронної поведінки, ощадного використання природних ресурсів, розуміючи важливість збереження природи для сталого розвитку суспільства» [8, с. 5].

Це вимагає створення умов, які забезпечать розвиток пізнавальних та психічних процесів у дітей, їхню спрямованість на активність у соціумі, усвідомлення мотивів власної поведінки, адекватної самооцінки, самоповаги та ввічливого ставлення до оточення, забезпечення реалізації можливостей і здібностей дитини [21].

Отож має прослідковуватися збереження провідних напрямів розвитку дітей, що сприятиме поступовому переходу від гри до процесу навчання як до нового виду діяльності під час першого адаптаційно-ігрового періоду початкової освіти [10].

Тому наступність між дошкільним періодом дитинства та періодом молодшого шкільного віку сприяє поступовому цілісному розвитку особистості дитини, формуванню розуміння цінності рідного краю, своєї країни, українського народу та його культури, власного здоров'я та ін. [9].

У контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне глибше дослідити питання наступності у формуванні цілісного сприйняття природи дітьми 5–7 років.

Опираючись на Концепцію екологічної освіти України, дошкільна та початкова освітні ланки сприяють «усвідомленню цілісної природничо-наукової картини світу на основі пізнання загальних закономірностей функціонування природи та взаємозв'язків між її складовими» [8].

Питання наступності між дошкільною та початковою ланками освіти вивчалися багатоаспектно: методичний і педагогічний аспекти (А. М. Богуш, Н. В. Кічук, М. А. Кухта та ін.), методологічний (О. Я. Савченко); дидактичні основи та шляхи забезпечення (О. В. Вашуленко, Т. Б. Дябло, Л. О. Калмикова). У площині вивчення природничого матеріалу наступність між двома ланками освіти розглядалась Л. В. Іщенко, Н. В. Лисенко, Г. О. Ковальчук та ін.

Тому метою статті є аналіз теоретико-методичних засад забезпечення наступності у процесі формування цілісного сприйняття природи старшими дошкільниками та молодшими школярами.

У сучасній педагогічній літературі накопичений значний матеріал з проблем наступності між двома освітянськими ланками (О. В. Вашуленко, Ю. А. Кустов, Т. І. Мантула, Д. І. Струннікова та ін.), які дозволили визначити теоретичні, організаційно-методичні основи наступності та технології її забезпечення.

Так, Л. А. Парамонова, А. Г. Арушанова зазначають, що під наступністю варто розуміти «внутрішньо органічний зв'язок загального фізичного та духовного розвитку на межі дошкільного та шкільного дитинства, внутрішню підготовку до переходу від одного ступеня розвитку до іншого» [7].

На думку науковців (Н. В. Нижегородцевої, В. Д. Шадрікова), основним компонентом наступності є взаємозв'язок у змісті освітнього процесу. А. В. Долгополова, Е. Д. Маргуліс, П. М. Якобсон та ін. характеризують наступність у формах і методах навчання на основі концепції навчально-ігрової діяльності. Також вчені вважають, що наступність має здійснюватися за різними напрямками: організаційними, методичними, включаючи мету, зміст, форми, методи, засоби, та реалізовуватися через взаємодію всіх професійних рівнів: вихователя закладу дошкільної освіти, учителя початкової школи, психологів та ін. [16].

Науковець А. М. Богуш розглядає наступність у двох напрямках: «забезпечення розвитку дитини та забезпечення організації її діяльності в двох ланках освіти. Перший напрямок складає ґрунтовна обізнаність педагогів з якісними психологічними новоутвореннями у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку; державними вимогами щодо рівня розвиненості та навченості за Базовим компонентом дошкільної освіти і Державним стандартом початкової освіти. Одним із аспектів другого напрямку є робота з батьками, що має бути спрямована на роз'яснення необхідності засвоєння дитиною вимог Базового компонента дошкільної освіти та визначення сутності підготовки дитини до школи, яку батьки розуміють як навчання читати, писати, рахувати» [3].

Наступність, на думку О. В. Вашуленка, передбачає «взаємозв'язок та узгодженість у змісті, організаційно-методичному забезпеченні навчального процесу на різних етапах і щаблях навчання; забезпечує реалізацію інших дидактичних принципів; устанавлює зв'язки між новими й раніше здобутими знаннями як елементами цілісної системи; забезпечує їхній розвиток і осмислення на новому, вищому рівні; сприяє підготовці учнів до опанування нових, складніших знань і вмінь у майбутньому; налагоджує зв'язки між знаннями, які повідомляються на одному уроці, між навчальним матеріалом різних предметів та ін.» [5].

У більш узагальненому педагогічному тлумаченні «наступність – це послідовність і системність у розміщенні навчального матеріалу; зв'язок і узгодженість ланок, етапів навчання; осмисленість пройденого на новому, більш високому рівні; підкріплення знань новими знаннями» [6, с. 137].

Зберігаючи наступність між дошкільним та молодшим шкільним віком, «початкова школа забезпечує подальше становлення особистості дитини, її фізичний, інтелектуальний, соціальний розвиток; формує здатність до творчого самовираження, критичного мислення, виховує ціннісне ставлення до держави, рідного краю, української культури, пошанування своєї гідності та інших людей, збереження здоров'я» [19].

З огляду на тему нашого дослідження питання формування цілісного сприйняття природи потребує розгляду в різних площинах: визначення організації досліджуваного процесу в межах конкретної ланки освіти та окреслення його організації «на межі» ланок освіти.

У контексті дослідження розглянемо дефініцію «сприймання» як педагогічну категорію. Аналізуючи поняття «сприймання», вкажемо на його багатоаспектне

вираження. Так, за одним із філософських трактувань, – це конкретно-чуттєвий образ предметів і явищ дійсності, що виникає при їхній безпосередній дії на органи чуттів людини. На відміну від відчуттів, сприймання дає їхній цілісний образ, одержаний на основі виділення й об'єднання різних відчуттів, тобто є «активним творчим процесом, а не дзеркальним, пасивним відображенням» [25, с. 496]. Сприймання характеризується як когнітивний процес, а сприйняття – як результат сприймання.

У визначенні В. І. Шинкарука дефініція «сприймання» – це «образ предмета, що виникає як результат процесу сприймання та процес формування цього образу» [27, с. 369].

А. В. Запорожець вказує на те, що, крім відчуттів, до складу сприймання входять враження, яких людина зазнає в певний момент, сліди вражень, пережитих нею раніше, минулий практичний досвід людини [12, с. 37–38].

Разом з тим, на нашу думку, варто стисло схарактеризувати сутність поняття «природа» як базового у тлумаченні дефініції «цілісне сприйняття природи».

За І. Ф. Надольним, природа – це «частина світу, яка, умовно кажучи, протистоїть суспільству і взаємодіє з ним. Це природне середовище, в якому живе суспільство (вузьке розуміння). У широкому розумінні природа охоплює і суспільство, і навколишній світ у всій багатомірності своїх проявів, тобто є синонімом слову “Всесвіт”» [26, с. 224].

У «Тлумачному словнику сучасної української мови» поняття «природа» розглядається як органічний (той, що стосується живої природи, тваринного або рослинного світу) і неорганічний світ (складається з речовин, що не належать до живої природи) у всій сукупності й зв'язках, що є об'єктом людської діяльності й пізнання, все те, що первісно не створене діяльністю людини [24, с. 945].

Зважаючи, що «цілісність – це внутрішня властивість системи, котру вона набуває в процесі розвитку, цілісність природи розглядаємо в аспекті функціонування природи як матеріальної живої впорядкованої системи, ієрархічні підсистеми якої співвідносні з рівнями організації живої природи (організму, популяції, угруповання)». Узагальнюючи вище означене, під поняттям «цілісне сприйняття природи» розуміємо «активний процес осмислення сенсорної інформації, що створює у свідомості суб'єкта образ природи у вигляді упорядкованої системи, складові якої, взаємодіючи між собою на всіх рівнях організації живої природи, утворюють певну єдність, цілісність» [17, с. 160].

Результативність цілісного сприйняття природи полягає в тому, що вже у молодшому дошкільному віці діти правильно називають: рослини, тварини, зірки, планети, зміни погоди, природні явища, розуміються на сутності понять «повітря», «вода», «ґрунт», «пісок», «глина». Вони можуть скласти невеличкі оповідання про відомі їм рослини та тварини, коментувати свої трудові дії у природі. У старшому дошкільному віці діти можуть пояснити залежність стану води від зміни температури, використовують у мовленні узагальнюючі поняття, якими позначають групи рослин або тварин, висловлюють у розповідях свої враження від споглядання явищ природи та ін. [1].

Значну роль у цілісному сприйнятті природи відіграє розвиток уяви дитини. За допомогою уяви діти дошкільного віку надають людських якостей чи почуттів предметам (явищам) природи, уміють переносити людські (свої) сили чи властивості на

тварин, рослин, на неживі предмети, ототожнювати неживі предмети з живими; поводяться так, ніби цим предметам та явищам характерні риси людей. На нашу думку, зазначена властивість уяви дошкільників оживляти, олюднювати природу забезпечує сприймання ними об'єкта як суб'єкта, що є важливою умовою цілісного сприйняття природи [11].

Щодо керованого сприйняття природи зазначимо, що люди, тварини, рослини є улюбленими об'єктами малювання дітей молодшого дошкільного віку. Старший дошкільник вдається до творчої уяви у своїх розповідях про космос, завдячуючи чому під час художньої творчості уява дітей розвивається найяскравіше [2].

Суттєвим у руслі нашого дослідження є те, що формування у старших дошкільників цілісного сприйняття природи забезпечується на основі розкриття зв'язків у природі відповідно до ієрархічного принципу її будови, а саме: на рівнях організму, популяції та угруповання.

Одним із пріоритетних напрямків навчання молодших школярів, відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти та концепції Нової української школи, визначено, що метою інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є «особистісний розвиток молодших школярів на основі формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні задачі» [13].

На основі аналізу державних вимог щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів початкової школи за інтегрованим курсом «Я досліджую світ» можемо констатувати, що в результаті опрацювання навчального матеріалу природознавчою складовою курсу освітньої лінії «Людина і природа» є: «формування компетентностей в галузі природничих наук, техніки і технологій, екологічної та інших ключових п'ять компетентностей, шляхом опанування знань, умінь і способів діяльності, розвитку здібностей, які забезпечують успішну взаємодію з природою, формування основ наукового світогляду і критичного мислення, становлення відповідальної, безпечної і природоохоронної поведінки дітей молодшого шкільного віку у навколишньому світі. Діти молодшого шкільного віку під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» відкривають світ природи, набувають досвіду її дослідження, шукають відповіді на запитання, спостерігають за навколишнім світом, експериментують та створюють навчальні моделі, виявляють допитливість та отримують радість від пізнання природи; опрацьовують та систематизують інформацію природничого змісту, отриману з доступних джерел, та представляють її у різних формах; усвідомлюють розмаїття природи, взаємозв'язки її об'єктів та явищ, пояснюють роль природничих наук і техніки в житті людини, відповідально поводяться у навколишньому світі; критично оцінюють факти, поєднують новий досвід з набутим раніше і творчо його використовують для розв'язування проблем природничого характеру» [8, с. 5].

Як наслідок, на кінець першого класу учні розпізнають тіла неживої і живої природи, рукотворні об'єкти; розуміють значення сонячного світла і тепла на Землі; «мають уявлення про повітря, воду, ґрунт, їх властивості, про різноманітність живих організмів, розповідають про добові та сезонні зміни в природі, усвідомлюють причини їх повторюваності; групуєть об'єкти природи за однією ознакою; встановлюють

найпростіші взаємозв'язки в живій і неживій природі, між живими організмами і навколишнім середовищем та ін.» [20].

Аналізуючи дотримання дидактичних (процесуальних) умов формування цілісного сприйняття природи в дошкільній та початковій ланках освіти, зазначимо, що як старші дошкільники, так і учні першого класу різноаспектно оволодівають сенсорними еталонами кольору, розміру, форми, розташування предметів у просторі тощо [14].

В обох досліджуваних ланках освіти сприймання дітьми об'єктів природи відбувається із залученням великої кількості аналізаторів. Проте існують певні відмінності в організації безпосереднього сприймання природи. Якщо в закладі дошкільної освіти з цією метою проводяться екскурсії, ігри, досліди, праця в докільці, куточку природи тощо, то з початком навчання в школі безпосередньому сприйняттю дітьми природи приділяється значно менше уваги. До «живого споглядання» природи діти залучаються менш інтенсивно [13, с. 80]. Дослідниця Д. І. Струннікова акцентує увагу на тому, що «у школі зменшується обсяг активних форм роботи, в яких учні набували б емоційного досвіду взаємодії з природою, поглиблювали б знання про зв'язки та закономірності, що існують в природі, оволодівали б навичками екологічно доцільної поведінки» [23, с. 8].

Освітній процес у дошкільній та початковій ланках освіти організовується таким чином, що діти ознайомлюються з об'єктами живої природи на основі визначення життєвих потреб живих організмів та способів їх задоволення. Зазначене забезпечує реалізацію такої процесуальної умови, як сприймання об'єктів природи як суб'єктів.

Формування у дітей старшого дошкільного віку цілісного сприйняття природи є керованим процесом, оскільки забезпечується скоординованою взаємодією вихователів та батьків у напрямку організації їх спілкування з дітьми про природу під час цілеспрямованих спостережень за об'єктами та явищами природи, прогулянок, читання книг, праці в докільці, проведення дослідницької роботи тощо. Натомість формування цілісного сприйняття природи в учнів першого класу здійснюється без дотримання такої процесуальної умови, як співпраця педагогів з батьками задля ознайомлення дітей з природою [15].

Аналізуючи форми, методи, засоби реалізації досліджуваного процесу в дошкільній та початковій ланках освіти, звертаємо увагу на те, що якщо в дошкільному віці домінуючими є такі форми, як екскурсія, спостереження, заняття, то в період навчання дітей у першому класі домінуючою формою є урок. Кількість екскурсій у природу зменшується, натомість фіксуються такі форми організації безпосереднього сприймання природи, як уроки серед природи (урочний час) та уроки милування природою (у позаурочний час).

Засобами формування в дошкільників цілісного сприйняття природи є постійні, змінні об'єкти живої й неживої природи, природне середовище, образотворчі, аудіовізуальні засоби, моделі предметів природи, мовлення дорослих, що спрямоване на ознайомлення дітей з природою; дитячі іграшки, виготовлені з природних матеріалів; настільні ігри [18].

Зазначимо, що між дошкільною та початковою ланками освіти наступність у формуванні цілісного сприйняття природи проявляється на основі врахування життєвого досвіду, знань дітей про предмети, явища, зв'язки в природі; дотриманні

дидактичних умов формування цілісного сприйняття природи.

Отже, наступність у формуванні цілісного сприйняття природи на межі двох освітніх ланок реалізується через урахування набутого досвіду дітей, базових знань, отриманих дітьми в дошкільний період розвитку, про: предмети живої та неживої природи, природні явища та їхні взаємозв'язки; узгодженість змісту, форм, методів, засобів формування цілісного сприйняття природи в дошкільній та початковій ланках освіти.

Потрібно зазначити, що з урахуванням психологічних характеристик досліджуваних періодів, період переходу від дошкільного до шкільного дитинства вважається найбільш складним і вразливим, тому необхідно враховувати вимоги щодо вдосконалення форм і методів організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти та початковій школі з урахуванням вікових особливостей, відповідності освітнього середовища, що сприятиме емоційно-ціннісному, соціально-особистісному, пізнавальному, естетичному розвитку дитини і збереженню його індивідуальності. Підставою для забезпечення наступності між дошкільною та початковою ланками освіти необхідно звернути увагу на: врахування стану здоров'я та фізичного розвитку дітей; розвитку їх пізнавальної активності, розумових і моральних здібностей, уміння спілкуватися з дорослими і однолітками [22].

Аналіз наукових досліджень дозволив дійти висновку, що наступність у формуванні цілісного сприйняття природи старшими дошкільниками та дітьми молодшого шкільного віку забезпечується шляхом єдності підходів до організації життєдіяльності дітей п'яти-семи років життя. Забезпечення наступності залежить від спільної та системної діяльності закладів освіти, педагогічних колективів обох освітнянських ланок. Тому спільні зусилля педагогічних колективів та батьківської громадськості має забезпечити психологічно виважений та успішний для дитини перехід з дошкільного віку до молодшого шкільного, що і буде перспективою подальших розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2012. Спецвипуск. С. 1–29.
2. Бедіна К., Пісна В. Природа – окраса і чинник життя. *Дошкільне виховання*. 2002. № 5. С. 29.
3. Богуш А. М., Кичук Н. В. До постановки проблеми спадкоємності формування в дітей 6–7 років загальнонавчальних умінь. *Матеріали Четвертих Костюківських читань* (25 вересня 1996 р.): у 3-х т. Київ: Видавництво ДОК, 1996. Т. 1. С. 83–87.
4. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей: сутність та шляхи реалізації. *Дошкільне виховання*. 1999. № 6. С. 3–5.
5. Вашуленко О. Дидактичне забезпечення наступності, 2007. URL: <https://osvita.ua/school/method/674/> (дата звернення: 23.03.2020).
6. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 374 с.
7. Гупалюк І., Голюк О. А. Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти. URL: <https://conference.pu.if.ua/forum/files/30112017/6/gup.pdf> (дата звернення: 20.11.2020).
8. Державний стандарт початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 23.03.2020).
9. Додаток до листа МОН України від 19.04.2018 № 1/9-249 Інструктивно-методичні рекомендації щодо забезпечення наступності дошкільної та початкової освіти. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-rozrobylo-rekomendatsiyi-shhodo-nastupnosti-doshkilnoyi-ta-pochatkovoyi-osvity> (дата звернення: 23.03.2020).

- 23.03.2020).
10. Забезпечення наступності між дошкільною та початковою освітою. URL: <https://www.pedrada.com.ua> (дата звернення: 23.03.2020).
 11. Забезпечення процесу наступності закладу дошкільної освіти – початкової школи в умовах реформування освіти: методичні рекомендації, 2018. URL: <http://soippo.edu.ua/images/> (дата звернення: 23.03.2020).
 12. Запорожець О. В. Психологія. Київ: Радянська школа, 1967. 222 с.
 13. Інтегрований курс «Я досліджую світ». URL: <https://edera.gitbook.io/glossary/metodiki-vikladannya-u-1-klasi/world> (дата звернення: 23.03.2020).
 14. Ковальчук Г. М., Ковальчук Г. О. Виховання екологічної свідомості. *Початкова школа*. 1999. № 10. С. 17–19.
 15. Ковшар О. В. Теоретико-методичні засади організації передшкільної освіти: монографія. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 2015. 270 с. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/618/1> (дата звернення: 23.03.2020).
 16. Коденець О. Інноваційні моделі побудови компетентісно зорієнтованого освітнього процесу в дошкільному навчальному закладі URL: <https://dnz.ucoz.net/> (дата звернення 23.03.2020).
 17. Мантула Т. І. Наступність у формуванні цілісного сприйняття природи між дошкільною та початковою ланками освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. Кіровоград, 2007. 309 с.
 18. Наступність у формуванні цілісного сприйняття природи між дошкільною та початковою ланками освіти. URL: https://revolution.allbest.ru/pedagogics/00657866_1.html (дата звернення: 23.03.2020).
 19. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/> (дата звернення: 23.03.2020).
 20. НУШ: Типова освітня програма для ЗЗСО, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко, від 22 лютого, 2018 р. URL: <http://osvita.ua/school/program/program-1-4/60407/> (дата звернення: 23.03.2020).
 21. Преемственность между дошкольным и начальным образованием в условиях введения новых образовательных стандартов. URL: <https://nsportal.ru/detskiy-sad/upravlenie-dou/2015/11/07/preemstvennost-mezhdu-doshkolnym-i-nachalnym-obrazovaniem-v> (дата звернення: 23.03.2020).
 22. Проблеми наступності дошкільної та початкової шкільної освіти та шляхи їх вирішення. URL: https://stud.com.ua/17866/pedagogika/problemi_nastupnosti_doshkilnoyi_pochatkovoyi_shkilnoyi_osviti_shlyahi_virishennya (дата звернення: 23.03.2020).
 23. Струнникова Д. І. Наступність в ознайомленні з природою дітей 6 і 7 років (в умовах діяльності навчально-виховного комплексу «школа-дитячий садок»): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Чернівці, 2000. 283 с.
 24. Тлумачний словник української мови / за ред. В. С. Калашника. Харків: Прапор, 2002. 992 с.
 25. Трофімов Ю. Л. Психологія: підручник для студ. вуз. / за ред. Ю. Л. Трофімова. 3-тє вид. стереотип. Київ: Либідь, 2001. 558 с.
 26. Філософія: навч. посіб. / за ред. І.Ф. Надольного. 3-тє вид., стер. Київ: Вікар, 2003. 457 с.
 27. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2-е вид., допов. і переробл. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.

REFERENCES

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity. (2012). *Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu*. Spetsvypusk. 1–29 [in Ukrainian].
2. Bedina, K., Pisna, V. (2002). Pryroda – okrasa i chynnyk zhyttia. *Doshkilne vykhovannia*, 5, 29 [in Ukrainian].
3. Bohush, A. M., Kychuk, N. V. (1996). Do postanovky problemy spadkoiemnosti formuvannia v ditei 6–7 rokiv zahalnonavchalnykh umin. *Materialy Chetvertykh Kostiukivskykh chytan* (25 veresnia 1996 r.). (Vols. 1–3); Vol. 1. Kyiv: Vydavnytstvo DOK, 83–87 [in Ukrainian].
4. Bohush, A. M. (1999). Movlennievyy rozvytok ditei: sutnist ta shliakhy realizatsii. *Doshkilne vykhovannia*, 6, 3–5 [in Ukrainian].
5. Vashulenko, O. (2007). Dydaktychne zabezpechennya nastupnosti. URL: <https://osvita.ua/school/method/674/> [in Ukrainian].
6. Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
7. Hupaliuk, I., Holiuk, O. A. Aktualni problemy nastupnosti doshkilnoi i pochatkovoi osvity. URL:

- <https://conference.pu.if.ua/forum/files/30112017/6/gyp.pdf> [in Ukrainian].
8. Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 liutoho 2018 r. № 87 / Kabinet Ministriv Ukrainy. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> [in Ukrainian].
 9. Dodatok do lysta MON Ukrainy vid 19.04.2018 № 1/9-249 Instruktyvno-metodychni rekomendatsii shchodo zabezpechennia nastupnosti doshkilnoi ta pochatkovoi osvity. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-rozrobylo-rekomendatsiyi-shhodo-nastupnosti-doshkilnoyi-ta-pochatkovoyi-osvity> [in Ukrainian].
 10. Zabezpechennia nastupnosti mizh doshkilnoiu ta pochatkovoio osvitoiu. URL: <https://www.pedrada.com.ua> [in Ukrainian].
 11. Zabezpechennya procesu nastupnosti zakladu doshkilnoyi osvity – pochatkovoyi shkoly v umovax reformuvannya osvity. (2018). URL: <http://soippo.edu.ua/images/> [in Ukrainian].
 12. Zaporozhets, O. V. (1967). Psykholohiia. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
 13. Intehrovanyi kurs «Ja doslidzhuu svit». URL: <https://edera.gitbook.io/glossary/metodiki-vikladannya-u-1-klasi/world> [in Ukrainian].
 14. Kovalchuk, H. M., Kovalchuk, H. O. (1999). Vychovannia ekolohichnoi svidomosti. *Pochatkova shkola, 10, 17–19* [in Ukrainian].
 15. Kovshar, O. V. (2015). Teoretyko-metodychni zasady organizaciyi peredshkilnoyi osvity. Kryvyj Rig: Vyd. R. A. Kozlov. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/618/1> [in Ukrainian].
 16. Kodenez, O. Innovacijni modeli pobudovy kompetentisno zorientovanogo osvitnogo procesu v doshkil'nomu navchalnomu zakladi. URL: <https://dnz.ucoz.net/> [in Ukrainian].
 17. Mantula, T. I. (2007). Nastupnist u formuvanni tsilisnoho spryniattia pryrody mizh doshkilnoiu ta pochatkovoio lankamy osvity. *Candidate's thesis*. Kirovohrad [in Ukrainian].
 18. Nastupnist u formuvanni tsilisnoho spryniattia pryrody mizh doshkilnoiu ta pochatkovoio lankamy osvity. URL: https://revolution.allbest.ru/pedagogics/00657866_1.html [in Ukrainian].
 19. Nova ukrayinska shkola: poradnyk dlya vchytelya. (2018). N. M. Bibik (Ed.). Kyiv: Litera LTD. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/> [in Ukrainian].
 20. NUSh: Typova osvitnia prohrama dlia ZZSO, rozroblena pid kerivnytstvom O. Ya. Savchenko, vid 22 liutoho, 2018 r. URL: <http://osvita.ua/school/program/program-1-4/60407> [in Ukrainian].
 21. Preemstvennost mezhdz doshkolnum y nachalnum obrazovanyem v uslovyah vvedenya novuh obrazovatelnuh standartov. URL: <https://nsportal.ru/detskiy-sad/upravlenie-dou/2015/11/07/preemstvennost-mezhdz-doshkolnym-i-nachalnym-obrazovaniem-v> [in Ukrainian].
 22. Problemy nastupnosti doshkilnoi ta pochatkovoi shkilnoi osvity ta shliakhy yikh vyrishennia. URL: https://stud.com.ua/17866/pedagogika/problemi_nastupnosti_doshkilnoyi_pochatkovoyi_shkilnoyi_osviti_shlyahi_virishennya [in Ukrainian].
 23. Strunnikova, D. I. (2000). Nastupnist v oznaiomlenni z pryrodoiu ditei 6 i 7 rokiv (v umovakh diialnosti navchalno-vykhovnoho kompleksu «shkola-dytiachyi sadok»). *Candidate's thesis*. Kirovohrad [in Ukrainian].
 24. Tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movy. (2002). V. S. Kalashnyk (Ed.). Kharkiv [in Ukrainian].
 25. Trofimov, Yu. L. (Ed.). (2001). Psykholohiia. Kyiv [in Ukrainian].
 26. Filosofiia. (2003). I. F. Nadolnij (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].
 27. Filosofskyi slovnyk. (1986). V. I. Shynkaruka (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].